

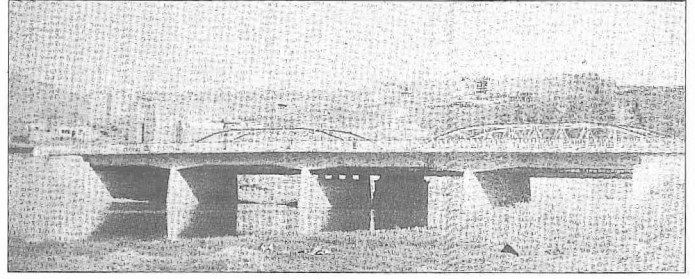
ARDAHAN

Doğu Anadolu'da
Kars iline bağlı ilçe merkezi.

Kura ırmağının her iki yakasında, deniz seviyesinden 1860 m. yüksekte kurulmuştur. Şehrin daha büyük kısmı ve resmî daireler Kura'nın sağ yakasında bulunur. Bu kesim, Kura ırmağına sağdan karışan Alabalık deresi çevresinde gelişmiştir.

Tarihi oldukça eskilere dayanan Ardahan'ın kalesinde yapılan kazılarda elde edilen değişik medeniyetlere ait kalıntılar, yörede ilk Tunç çağından itibaren bir yerleşmenin varlığını ve bölgenin çeşitli krallıkların hâkimiyetlerine girdiğini göstermektedir. Bunlardan Urartu, Pers ve Araks krallıklarının hâkimiyeti önemlidir. Kars ve yöresiyle birlikte Ardahan'ın İslâm akınlarına hedef olması ise 642 tarihlerine rastlar. Bununla beraber yöreye ilk Türk akınları 1053 yılından itibaren Kutalmış idaresinde başlamıştır. Ancak Kars yöresinin fethi önce 1054'te Tuğrul Bey, 1058 yılında ise Çağrı Bey'in oğlu Yâkûti Bey tarafından gerçekleştirilmiş, fakat bu sırada Kars ve Ani kaleleri ele geçirilememiştir. Bunlardan Ani 1064'te, Kars ise 1067 yılında Alparslan tarafından zaptedilmiştir. Ardahan'ın da bu tarihlerde Türkler'in eline geçtiği tahmin edilmektedir. Bölge Selçuklular'dan sonra kısa bir süre Gürcü prenslerinin, Moğollar'ın, İlhanlılar'ın, Karakoyunlular'ın ve Akkoyunlular'ın hâkimiyet sahası içine girmiştir. Evliya Çelebi'ye göre ise I. Selim zamanında Osmanlı topraklarına katılmıştır. Osmanlı idaresinde bazan Erzurum eyaleti, bazan da yeni kurulmuş olan Çıldır eyaletine bağlanan Ardahan Kalesi 1549 yılında tamir edilmiştir. 1568-1574 yılları arasında Erzurum vilâyeti dahilinde bir sancak merkezi olan Ardahan, Livâ-i Ardahan-ı Küçük ve Livâ-i Ardahan diye iki livâ halinde görülmektedir (BA, MAD, nr. 563, s. 154, 173). 1578'de Çıldır'ın fethiyle kurulan Çıldır eyaletine dahil edilen Ardahan, 1578-1588 arasında Erzurum eyaleti sancaklarından biri olarak kaydedilmektedir (BA, KK, nr. 262). Ardahan 1609'da yeniden Çıldır eyaletine, 1632-1641 tarihlerinde ise eyalet halinde teşkilâtlandırılan Kars'a bağlanmıştır (BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 6095). Aynı şekilde 1635'te de Kars eyaleti dahilinde Livâ-i Ardahan-ı Küçük şeklinde gösterilmiş, Ardahan-ı Büzürg'ün ise Çıldır'a

Ardahan
Kalesi ve
Kura
nehri
üzerindeki
tarihi
köprü

bağlı olduğu kaydedilmiştir. XVIII. yüzyılda ise (1777-1787) Çıldır'a bağlı sancak merkezi olarak görülmektedir (BA, MAD, nr. 9550).

XIX. yüzyıl başlarından itibaren Rus tehdidi altına giren ve elviye-i selâse olarak bilinen Kars, Ardahan ve Batum, 1828, 1855 ve son olarak da 1877-1878 Osmanlı-Rus savaşı sonrasında Rus idaresine girmiştir. Bu son işgal devresinde Ruslar'ın kolonizasyon çalışmaları yüzünden bölgeden sayıları 100.000'e varan bir nüfus Erzurum tarafına göç etmek zorunda kalmıştır. Ancak 1900 yıllarından itibaren Rus işgaline karşı bir teşkilât kurulmuş ve bu teşkilât elviye-i selâse içinde faaliyetlerini sürdürmüştür. I. Dünya Savaşı sırasında Osmanlı ordusunun Rusya'ya karşı harekâtı bu teşkilât tarafından içten desteklenmiş, Gürcü ve Ermeni çeteleriyle yapılan mücadeleler sonunda 23 Şubat 1921'de Artvin'le birlikte Ardahan sancağı da kurtarılmıştır. Cumhuriyet'in ilk yıllarında vilâyet merkezi olan Ardahan 1926'da Kars iline bağlanmıştır.

XIX. yüzyıla kadar bir sancak merkezi olarak önemini koruyan Ardahan'ın bilhassa bir sınır şehri olması, önemini daha da arttırmıştır. Evliya Çelebi'nin bildirdiğine göre kare biçiminde ve üç kapısı bulunan yalçın bir kaya üzerinde yetmiş iki kuleye sahip olan Ardahan Kalesi, Rus ve İran savaşları sırasında önemli rol oynamıştır. 1828'den 1830'a kadar Rus işgalinde kalan Ardahan'ın 1831 Osmanlı nüfus sayımında müstakil olarak nüfusu belirtilmemekte, tâbi bulunduğu Çıldır eyaletinin nüfusu verilmektedir. Buna göre Çıldır eyaletinde 73.473 müslüman, 4887'si Ermeni olmak üzere 9150 gayri müslim erkek nüfus bulunmaktaydı. 1288'deki (1871) *Erzurum Vilâyeti Salnâmesi*'nde ise Ardahan kazasında 6786 müslüman erkek nüfusa karşılık hiç hristiyan nüfus kaydedilmemiştir. Aynı salnâmeye göre kazanın 110 köyü, bir medresesi, otuz sıbyan okulu, elli dokuz camii, bir hanı, dört

hamamı ve 155 dükkânı bulunmaktaydı. 1294'teki (1877) *Erzurum Vilâyeti Salnâmesi*'ne göre ise Çıldır sancağı içinde yer alan Ardahan kazası 5000 müslüman erkek nüfusa sahipti. Rus işgali üzerine meydana gelen göç hareketleri yüzünden şehrin Türk nüfusu oldukça azalmış ve 2000'e kadar düşmüştür. 1921'de kurtuluşundan sonra şehrin 1927 sayımına göre 2397 olarak tesbit edilen nüfusu 1950'de 4789 olmuş, 1970'te 13.339'a, 1985'te de 16.895'e ulaşmıştır. Kuzeyde Hanak, doğuda Çıldır ve Susuz, güneyde Göle ilçeleriyle, batıda da Artvin ilıyla komşu olan Ardahan ilçesi, merkez bucağından başka Hasköy ve Yalnızçam bucaklarına ayrılmıştır. Altmış köyü bulunan ilçenin yüzölçümü 1241 km² olup toplam nüfusu 1985 sayımına göre 61.372, nüfus yoğunluğu ise 49 idi. En önemli tarihî eseri Ardahan Kalesi'dir.

BİBLİYOGRAFYA :

BA, MAD, nr. 563, s. 154, 173; BA, MAD, nr. 9550; BA, KK, nr. 262; BA, Cevdet-Dahiliye, nr. 6095; Evliya Çelebi, *Seyahatnâme*, II, 322, 326; *Mir'ât-ı Hakikat*, s. 335-339; *Erzurum Vilâyeti Salnâmesi* (1288), s. 144, 150; a.e. (1294); Ayn Ali, *Kavânîn-i Âl-i Osmân*, s. 58-59; *Kâ-mûsû'l-a'lâm*, I, 111; Enver Ziya Karal, *Osmanlı İmparatorluğu'nda İlk Nüfus Sayımı 1831*, Ankara 1943, s. 178-180; M. Halil Yınanç, *Türkiye Tarihi, Selçuklular Devri I: Anadolu'nun Fethi*, İstanbul 1944, s. 49-53, 58, 63; Kâzım Karabekir, *İstiklâl Harbimiz*, İstanbul 1969, s. 865-866; G. Jaschke, "Die Elviye-i Selâse, Kars, Ardahan, Batum", *WI, XVIII/1-2* (1977), s. 27 vd.; *Timar Sistemi Hakkında Bir Risâle* (nşr. İlhan Şahin), *TD*, sy. 32 (1979), s. 917-918.

YUSUF HALAÇOĞLU

A'REC, Abdurrahman b. Hüzmüz

(عبد الرحمن بن هرمز الأعرج)

Ebû Dâvûd Abdurrahmân
b. Hüzmüz el-A'rec el-Medenî
(ö. 117/735)

Muhaddis ve mukrî* bir tâbiî.

Rebîa b. Hâris b. Abdülmuttalib'in (veya oğlu Muhammed'in) mevlâ* sı olan A'rec, başta Ebû Hüreyre olmak üzere Abdullah b. Abbas, Muhammed b. Mesleme,

Ebû Saîd el-Hudrî ve Abdullah b. Buhayne gibi birçok sahâbîden hadis rivayet etti. Kendisinden de Zührî, Ebû'z-Zinâd, Sâlih b. Keysân ve Abdullah b. Lehîa gibi muhaddisler rivayette bulundular. Mus-haf yazmakla da meşgul olan A' rec, Ebû Hüreyre, İbn Abbas ve Abdullah b. Ay-yâş'tan arz* usulüyle kıraat tahsil etti. Yedi kıraat imamından Medine'nin meş-hur kıraat âlimi Nâfi' b. Abdurrahman b. Ebû Nuaym'a da aynı yolla kıraat okuttu. Arap dili ve **ensâb*** konusunda sayılı âlimlerden biriydi. Arapça ile ilgili kaideleri ilk defa ortaya koyanın A' rec olduğu da ileri sürülmüştür.

Çok hadis rivayet etmesiyle tanınan ve rivayetleri *Kütüb-i Sitte*'de yer alan gü-venilir muhaddis A' rec ömrünün sonların-da Mısır'a hicret etti. Murâbit (bk. RİBÂT) olarak yaşadığı İskenderiye'de seksen yaşlarında vefat etti.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 283-284; Zehebî, *A'lamü'n-nübelâ*, V, 69-70; a.mlf., *Tezkiretü'l-huffâz*, I, 97; a.mlf., *Ma'rifetü'l-kurra* (Beşşâr), I, 77-78; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 381; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, VI, 290-291.

ABDULLAH AYDINLI

A'REC, Humeyd b. Kays

(حميد بن قيس الأعرج)

Ebû Safvân Humeyd
b. Kays el-A' rec el-Mekki
(ö. 130/747-48)

Mekkeli kıraat âlimi ve
muhaddis.

Babası Kays, Zübeyr b. Avvâm'ın me-vâlî* sinden olduğu için, onun mensup bulunduğu kabileden dolayı Esedî nis-besiyle de anılır. Kıraat ilmini Mücâhid b. Cebr'den öğrenerek bu kıraati ona üç defa arz etmiş ve hayatı boyunca sa-dece Mücâhid'in kıraatini okutup riva-yet etmiştir. Bu sahada yetiştirdiği en meşhur talebeleri Süfyân b. Uyeyne ile yedi kıraat imamlarından Ebû Amr b. Alâ'dır. Her ikisi de kıraati ondan arz* yoluyla almışlardır. Süfyân b. Uyeyne'nin söylediğine göre Mekkeliiler'in için-de İbn Kesîr ile A' rec'den daha iyi Kur'an bilen yoktu. Hadis tahsil ettiği hocala-rı arasında Zührî, Muhammed b. İbrâ-him et-Teymî, Amr b. Şuayb ve Muham-med b. Münkedir gibi muhaddisler; ha-dis okuttuğu talebeleri arasında da Ebû Hanîfe, Süfyân es-Sevrî, Mâlik b. Enes, Ca'fer es-Sâdık ve Ma'mer b. Râşid gibi meşhur âlimler vardır. Rivayetleri Kü-

tüb-i Sitte'de mevcut olup meşhur ha-dis tenkitçileri tarafından güvenilir bir muhaddis olarak tanıtılmaktadır.

BİBLİYOGRAFYA :

İbn Sa'd, *et-Tabakât*, V, 486; *el-Cerh ve'ta'dil*, III, 227-228; İbn Adî, *el-Kâmil*, II, 686-687; Zehebî, *Ma'rifetü'l-kurra* (Beşşâr), I, 97-98; İbnü'l-Cezerî, *Ğayetü'n-nihâye*, I, 265; İbn Hacer, *Tehzîbü't-Tehzîb*, III, 46-47.

İSMAİL KARAÇAM

A'REC, Nizâmeddin

(bk. NİZÂMEDDİN en-NİSÂBÜRİ).

AREFE

(عرفة)

Kurban bayramından
bir önceki güne verilen ad.

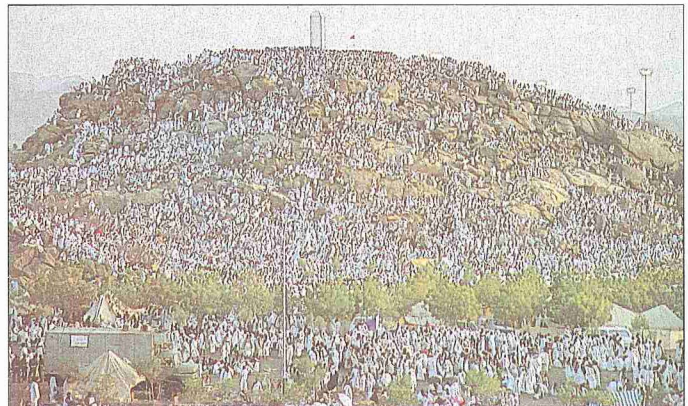
Arefe haccın en önemli farzı olan vak-fe'nin yapıldığı yerin (Arafat) diğer adıdır. Vakfe, kurban bayramının bir gün öncesi olan zilhicce ayının dokuzuncu günü burada yapıldığından bu güne **yev-mü arefe** (arefe günü) veya Türkçe'de kısaca arefe (arife) denilmiştir.

Arefe günü, haccın temel rüknü olan vakfenin o gün yapılması sebebiyle bü-yük önem taşımaktadır. Bu günün öne-mine, faziletli ve makbul duanın o gün yapılan dua olduğuna dair hadisler var-dır (bk. Şevkânî, IV, 70; Muhibbüddin et-Taberî, s. 392). Vakfe, arefe günü zeval vaktinden kurban bayramının birinci gü-nü fecrin doğuşuna kadar olan süre içinde yapılır (geniş bilgi için bk. VAKFE). O gün vakfenin dışında yapılması gere-ken başka önemli hususlar da vardır. Hacıların **terviye*** günü (8 Zilhicce) Mek-ke'den Mina'ya gidip orada geceledik-ten sonra arefe günü sabah namazını Mina'da kılarak güneşin doğuşunu ta-

Arefe günü Arafat'ta vakfe duası yapan bir grup hacı

kiben Arafat'a çıkmaları, zeval vaktin-den sonra orada gusletmeleri, öğle ve ikinci namazlarını öğle vaktinde birlikte kılmaları (bk. CEM'), zamanlarını tekbir, tehlil, telbiye, salâtü selâm ve dua ile geçirmeleri ve akşam güneşin batma-sıyla birlikte Müzdelife'ye doğru yola çıkmaları sünnettir. Hz. Peygamber'den arefe günü oruç tutmanın faziletine da-ir hadis rivayet edildiği gibi, Arafat'ta oruç tutmanın menedildiğine ve kendi-sinin orada oruç tutmadığına dair ha-disler de vardır. Buna göre, hacıların za-yıf düşerek asıl görevlerini aksatmalarına yol açacağı için arefe günü oruç tut-maları mekruh, hacca gitmeyenlerin ay-nı gün oruç tutması ise müstehap kabul edilmiştir (Şevkânî, IV, 267-269; *el-Fetâ-va'l-Hindiyye*, I, 229). Ayrıca kurban bay-ramının dördüncü günü ikinci namazına kadar her farz namazın ardından oku-nan **teşrik*** tekbirlerine de arefe günü sabah namazından sonra başlanır. Diğer taraftan, Hanefîler'e göre arefe ve daha sonraki dört gün içinde umre yapmak, diğer hac vazifelerini aksatabileceği için tahrîmen mekruh sayılmıştır. Bugün uy-gulamada görülen izdiham, Hanefî mez-hebine ait hükmün isabetli olduğunu ortaya koymaktadır. Diğer üç mezhebe göre ise kerahet söz konusu değildir (Mu.F, II, 144).

Arefe
günü
Cebelrahme